

Хмельницький національний університет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки
Науково-дослідна лабораторія «Креативної педагогіки та
зв'язків із громадськістю»

Теоретичні та методичні аспекти соціальної діяльності

Монографія

Хмельницький
ФОП Цюпак
2020

УДК 364-78-044.22-027.21(02.064)

Рекомендовано Вченою радою Хмельницького національного університету (протокол № 5 від 26 грудня 2019 року)

Рецензенти:

Вікторова Леся Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Поліщук Віра Аркадіївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Потапчук Євген Михайлович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки Хмельницького національного університету.

Василенко О. М., Синюк Н. В., Овод Ю. В., Романовська Л. І., Фурдуй С. Б., Шеремет А. М., Якубова Л. А.
Теоретичні та методичні аспекти соціальної діяльності:
монографія / відп. ред. Л. О. Данильчук, Л. І. Романовська.
Хмельницький: Фоп Цюпак А.А., 2020. Т. 2. 336 с.

ISBN 958-617-513-621-8

Монографія присвячена висвітленню актуальних питань соціальної діяльності, а саме: професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. Матеріали монографії можуть представляти науковий інтерес для фахівців соціономічного профілю, викладачів та студентів ЗВО, широкому колу читачів.

Зважаючи на свободу наукової творчості, відповідальність за достовірність матеріалів та фактів несуть автори.

ISBN 958-617-513-621-8

© Автори статей, 2020

ЗМІСТ

Василенко Олена	РОЗДІЛ 1. ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛІСТІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ СЛУЖБ ЩОДО АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	5
	1.1. Теоретичні аспекти адаптації дітей з особливими потребами до навчання в закладі середньої освіти	5
	1.2. Методичні аспекти адаптації дітей з особливими потребами до навчання в закладі середньої освіти	23
Синюк Наталія	РОЗДІЛ 2. ІНТЕГРАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНОГО НАВЧАННЯ, ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА САМООСВІТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК СКЛАДОВА ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФІЛАКТИКИ АДИКЦІЙ	51
	2.1. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх фахівців соціальної сфери до профілактики адикцій	51
	2.2. Методичні аспекти інтеграції теоретичного навчання, практичної підготовки та самоосвіти майбутніх фахівців соціальної сфери як складової готовності до профілактики адикцій	63
Овод Юлія	РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	90
	3.1. Теоретичні аспекти використання дистанційного навчання для підготовки майбутніх соціальних педагогів	90
	3.2. Методичні аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності засобами дистанційного навчання	109
Романовська Людмила	РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДИТЯЧИХ ТА МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ	134
	4.1. Теоретичні засади соціально-педагогічної підтримки дитячих та молодіжних громадських організацій	134

4.2. Методичні засади ефективного здійснення соціально-педагогічної підтримки дитячих та молодіжних громадських організацій в Україні	158
Фурдуй Світлана РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА – ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	182
5.1. Теоретичні засади проблеми соціального виховання у студентської молоді усвідомленого батьківства	182
5.2. Інтерактивні методика роботи соціальної служби закладу вищої освіти щодо формування у студентів цінностей усвідомленого батьківства	215
Шеремет Алла РОЗДІЛ 6. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З КЛІЄНТАМИ СОЦІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ МАТЕРІ І ДИТИНИ	246
6.1. Теоретичний опис проблеми формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини	246
6.2. Методика реалізації умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини	262
Якубова Людмила РОЗДІЛ 7. ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА ПЕРШОГО КУРСУ НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА»	296
7.1. Теоретичний аналіз проблеми формування творчої особистості студента першого курсу напряму підготовки «Соціальна робота»	296
7.2. Методика формування творчої особистості студента першого курсу напряму підготовки «Соціальна робота» шляхом опанування навчальної дисципліни «Вступ до фаху»	317
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	335

РОЗДІЛ 6. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З КЛІЄНТАМИ СОЦІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ МАТЕРІ І ДИТИНИ

Алла Шеремет

У розділі представлено результати теоретичного дослідження з особливостей формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини. Описана специфіка діяльності соціальних центрів матері і дитини, зміст практичної діяльності та професійні обов'язки соціального педагога у них. Обґрунтовано значущість цілеспрямованого розвитку професійної готовності майбутніх соціальних педагогів для роботи у соціальних центрах матері і дитини. Представлено практичний досвід впровадження у навчально-виховний процес таких педагогічних умов для формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами СЦМД як 1) розвиток гуманістичних ціннісних орієнтацій та особистісних якостей для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей; 2) впровадження спеціального навчального модулю під час формування у студентів пренатальної культури; 3) використання елементів навчального психолого-педагогічного тренінгу для вдосконалення професійних умінь; 4) удосконалення комунікативних умінь у галузі усвідомленого ставлення до материнства, пренатального виховання, профілактики соціального сирітства.

6.1. Теоретичний опис проблеми формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини

Сучасна ситуація в Україні є соціально-економічно та політично нестабільною, відзначається викривленням моральних цінностей у суспільстві, зростанням злочинності та насильства. Усі ці чинники призводять до деформації втрати адекватної моделі материнської поведінки у соціально

незахищеної категорії жінок. Як наслідок – спостерігається неусвідомлене ставлення до материнства, зростання випадків відмови від новонароджених дітей, збільшення числа соціальних сиріт.

Для попередження відмови від дітей раннього віку в Україні з 2005 р. почали активно діяти соціальні центри матері та дитини (далі СЦМД).

Такі центри потребують кваліфікованих і відповідним чином підготовлених фахівців, зокрема соціальних педагогів, які здатні надавати належну допомогу майбутнім матерям щодо формування у них адекватної моделі материнської поведінки та сприяти проведенню повноцінного пренатального та постнатального виховання.

Однак, у процесі дослідження професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах встановлено відсутність навчальних дисциплін, які би формували в студентів цілісну систему теоретичних знань та практичних умінь і навичок про: способи виховання усвідомленої материнської поведінки у вагітних жінок, попередження відмови від новонароджених, профілактику соціального сирітства, пренатальну педагогіку, пренатальний розвиток дитини. Це негативно впливає на формування готовності студентів до роботи в СЦМД.

Загальні питання професійної підготовки соціальних педагогів у ЗВО вивчали І. Богданова, Р. Вайнола, О. Гомонюк, Л. Данильчук, І. Зверева, А. Капська, В. Полішук, Л. Романовська, С. Харченко та ін. Соціально-педагогічну роботу з майбутніми матерями досліджували І. Братусь, О. Бутенко, Н. Зимівець. Педагогічну сутність батьківства була розкрита у працях О. Безпалько, В. Кравця, Г. Лактіонової та ін. Усвідомлене материнство досліджували М. Лазарев, Г. Радчук, С. Ройз, Г. Філіпова та ін. Доцільність формування пренатальної культури та культури материнства в студентському середовищі обґрунтовано у працях Л. Грабовської, Н. Максимовської, Г. Пехоти, О. Тіунової та ін. Загальні питання підготовки фахівців до роботи з майбутніми матерями розкрито у публікаціях О. Ішук, Н. Жилки, Г. Постолук та ін.

Проте наявний дефіцит наукових і практичних напрацювань із проблем професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів щодо роботи у СЦМД. Так, серед актуальних педагогічних проблем є визначення діагностичного апарату для з'ясування стану готовності студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» до роботи з жінками, які з об'єктивних чи суб'єктивних умов відмовляються від своїх дітей, розробка методичних рекомендацій викладачам у зазначеному напрямі.

В авторському дослідженні «Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини» [71] була здійснена спроба як всебічного теоретичного аналізу окресленої проблеми, так і розробки відповідного навчально-розвивального комплексу.

У стислому вигляді наведено результати авторського дослідження за темою формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини.

Специфіка діяльності соціальних центрів матері та дитини

Вище зазначалось, що на часі зростання неусвідомленого ставлення до материнства, а отже відмов від новонароджених дітей, збільшення числа соціальних сиріт. Відзначається також ослаблення виховної ролі сім'ї, загострення проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності, актуалізується проблема підліткової вагітності, її штучного переривання, що в майбутньому призводить до гінекологічних захворювань, безпліддя і різних психічних травм.

За даними Г. Бевз [10], щороку майже 2 тис. новонароджених дітей в Україні стають сиротами у перші хвилини життя. Крім неповнолітніх мам, від виховання новонароджених дітей відмовляються: матері дітей-інвалідів; психічно хворі жінки; жертви зґвалтування та інцесту; алкогольно та/або наркотично залежні жінки; випускниці інтернатних закладів; жінки, що бояться втратити роботу; жінки із сімей, які мають значні матеріальні проблеми; жінки,

які народили дитину проти волі найближчих родичів; жінки, які опинилися в інших складних життєвих обставинах. Як зазначали Г. Бевз, М. Боришевський, Л. Гарусова та інші, з дев'яти мільйонів українських дітей близько 65 тис. жили у державних інтернатних закладах [10, с. 5].

Наведені дані свідчать про доцільність цілеспрямованої та виваженої державної політики та професійної діяльності фахівців соціальної сфери в означеному напрямку.

Базовими нормативно-правовими актами для здійснення державної підтримки сімей із дітьми та жінок, що опинилася в складній життєвій ситуації є Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальні послуги», Декларація про загальні засади державної політики стосовно сім'ї і жінок, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» та низка законодавчих актів, які регламентують питання призначень та виплат різних видів допомоги тощо.

І. Зверева та Ж. Петрович [16, с. 6] стверджували, що при наданні матерям, які потенційно можуть залишити свою новонароджену дитину, своєчасної допомоги можна уникнути відмови від дитини. Такі клієнти, насамперед, потребують надання послуг від психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників щодо: створення належних житлово-побутових умов для матері та дитини, отримання необхідної інформації, забезпечення нормальної життєдіяльності, сприяння здобуття освіти, медичного обслуговування, захисту прав та інтересів тощо.

Аналіз результатів Г. Постолок про соціально-педагогічну роботу з жінками у соціальних центрах матері та дитини засвідчує, що «... раннє втручання у кризу родини та підтримка різних форм сімейного влаштування дітей дозволяють зменшити чисельність бездоглядних і безпритульних дітей шляхом зміщення акценту від розвитку мережі дитячих будинків та інтернатів у бік підтримки кровних та прийомних сімей» [33, с. 136].

У «Типовому положенні про соціальний центр матері та дитини» [45] зазначено, що *Соціальний центр матері та дитини* – це заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів із дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних засобів та можливостей, у зв'язку з відсутністю житла або якщо воно є непридатним для проживання, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і складними стосунками в сім'ї.

За даними Держкомстату України, функціонує 16 СЦМД. Зокрема, 13 обласних СЦМД у містах Вінниця, Донецьк, Запоріжжя, Київ, Львів, Полтава, Ужгород, Харків, Херсон, Хмельницький, Черкаси, Чернівці, Чернігів, а також 3 міських центри, що створені і функціонують із міського бюджету і надають послуги клієнтам, що проживають у містах Дніпропетровськ, Одеса та Суми. Від початку роботи центрів у них було надано різні види соціальних послуг більше, ніж трьом тисячам вагітних жінок, жінкам, які опинилися у складних життєвих обставинах та матерям, які мали намір відмовитися від дитини.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [12] найбільш поширеними цільовими користувачами послуг, які надаються СЦМД, можна вважати: матерів із дітьми, коли існує ризик залишення дитини в установі (одинокі матері, неповнолітні, матерів із складним соціальним становищем, мати з дитиною, які постраждали від насилля); жінок на останніх місяцях вагітності, коли існує ризик, що вони залишать дитину після народження (неповнолітні, вагітні із складним матеріальним становищем, не готові до ролі матері); матерів та вагітних жінок, які зростали в інтернатних закладах (відсутні життєві навички, не готові до материнства, складний матеріальний стан).

Як зауважували О. Безпалько [2], І. Зверева [14], Г. Лактіонова [24], Ж. Петрочко [16], найбільш поширеними користувачами послуг соціального педагога чи практичного

психолога при СЦМД, пологових будинках можуть бути і такі категорії клієнтів як: неповнолітні й одинокі матері; жертви насилля; жінки на останніх місяцях вагітності, які не готові до ролі матері; вагітні жінки, які виховувались в інтернатних закладах, раніше залишали чи мали намір залишити дитину; алкоголе-, нарко-, тютюнозалежні; жінки, що живуть із ВІЛ; представниці секс-бізнесу; матері, які мали досвід втрати дитини через мертвонародження, викидні, смерть немовляти після народження та ін.

На основі праць І. Зверевої та Ж. Петрочко [1] встановлено, що значну частину клієнтів СЦМД складають молоді жінки, які самі виховувались у системі державної опіки: 42% клієток – у минулому вихованки інтернатних закладів [16, с. 15].

Серед основних *показників*, за якими жінка може бути направлена до СЦМД І. Братусь подавала наступні: мати хоче бути разом з дитиною; немає іншого безпечного місця проживання породіллі разом з дитиною на даний момент; жінка має шанси до реінтеграції у громаду в майбутньому; жінка не має психічних захворювань; жінка має дітей віком від народження до 18 місяців чи термін вагітності 7–9 місяців, як це визначено Типовим положенням про соціальний центр матері та дитини; жінка погоджується працювати за індивідуальним планом соціального супроводу і дотримуватись затверджених правил розпорядку [5, с. 75-76]. Наведені критерії є надзвичайно важливими, оскільки вони свідчать про високу ймовірність формування відповідального ставлення до материнства у жінки, а, відтак, про залишення дитини на виховання матер'ю.

Складовими соціального портрету жінок, які виявляють намір відмовитися від дитини (тобто є потенційними клієнтками Центру) є: 1) *вік* (переважно від 14 до 37 років); 2) *рівень освіти* (у більшості випадків – неповна середня освіта); 3) *досвід виховання в сім'ї* (переважно, це вихідці із неповних сімей, де, зазвичай, вихованням займалася лише мати; відчувається відсутність сформованої позитивної моделі побудови стосунків у сім'ї); 4) *стан здоров'я* (дбайливо

ставляться до власного здоров'я; не мають знань щодо основ здорового способу життя, репродуктивного здоров'я, захворювань, що передаються статевим шляхом, попередження небажаної вагітності); 5) *матеріальний стан* (не мають постійної роботи, і як наслідок – низький матеріальний рівень, відсутність можливості найму житла, якісного рівня проживання та харчування сім'ї) [16, с. 67-68].

На основі вивчення нормативних документів [43], аналізу напрацювань науковців [8; 17; 18; 33] та власного практичного досвіду встановлено, що СЦМД виконують конкретні *завдання*, реалізують чітко визначені *функції*, діють відповідно до встановлених законодавством *принципів*. Ці завдання, функції та принципи визначають зміст практичної діяльності майбутніх соціальних педагогів у цих структурах.

Відповідно до типового положення про соціальний центр матері та дитини [45], встановлено наступний *спектр завдань СЦМД*: створення належних психолого-педагогічних і житлово-побутових умов для забезпечення нормальної життєдіяльності осіб, що тимчасово у ньому проживають; надання безоплатних психологічних, соціально-педагогічних, правових, соціально-економічних, соціально-медичних, соціально-побутових та інформаційних послуг особам, що тимчасово в ньому проживають, та забезпечення їх харчуванням; сприяння здобуттю особами, що тимчасово у ньому проживають освіти, фаху, навичок самостійного життя з дитиною поза межами центру, захист їх прав та інтересів.

З практичної сторони на СЦМД покладено такі *функції*: проведення попередньої співбесіди з жінками та ознайомлення їх із правилами внутрішнього розпорядку; організація психологічної діагностики та надання психолого-педагогічної допомоги жінкам, що перебувають в акушерсько-гінекологічних, неонатологічних та педіатричних відділеннях; розробка конкретного плану соціального супроводу (визначення методів та форм роботи) осіб, які тимчасово проживають у Центрі; проведення соціального інспектування (нагляд, контроль, аналіз та експертиза) умов проживання осіб після вибування із Центру; допомога у виконанні

індивідуальних програм адаптації, реабілітації та реінтеграції в соціум осіб, які тимчасово проживають у центрі; проведення обліку соціально-педагогічної роботи з особами, які тимчасово проживають у Центрі, підготовка статистичних, інформаційних та аналітичних матеріалів, які належать до компетенції фахівців Центру [41].

Провідними принципами роботи СЦМД є [18, с. 12]: пріоритет інтересів дитини; індивідуальний підхід до кожного випадку; робота в команді; обмежений терміну надання послуг; добровільне користування соціальними послугами; конфіденційність; повага до матері як особистості, її інтересів і інтересів дитини; планування роботи окремо з кожною клієнткою, використовуючи її сильні сторони і ресурси; партнерство між колективом центру і державними, медичними та іншими установами; співпраця колективу центру із соціальними службами за місцем походження матері з дитиною.

Серед послуг, які, згідно нормативних документів, має надавати СЦМД є створення умов для збалансованого харчування матері та дитини, що сприятиме правильному розвитку вагітності, дитини, здоров'ю матері. Як відзначають науковці та практичні фахівці [13; 45], є можливість системного та виваженого інформування персоналом клієнтів СЦМД щодо повноцінного харчування, значення материнського молока для вигодовування новонародженої дитини, умов приготування і збереження продуктів харчування, надання допомоги в приготуванні їжі, навчання тих, хто не вмє готувати. Працівники навчають матір навичкам спостереження за здоров'ям дитини та визначення свого стану здоров'я. Особлива увага приділяється дотриманню власної гігієни та гігієни дитини. Фахівці СЦМД мають змогу надати кваліфіковану допомогу в лікуванні жінок та їхніх дітей, через направлення їх на лікування до медичних установ, якщо у цьому є нагальна потреба.

У СЦМД жінкам та дітям надаються соціально-побутові, соціально-медичні, соціально-психологічні, педагогічні, юридичні *послуги*. Їх характеристика наведена в авторському дослідженні [71, с. 48-50].

У процесі надання цих послуг жінкам, що перебувають у СЦМД мають вирішуватися завдання, спрямовані на: забезпечення першочергових потреб клієнтів СЦМД на період вирішення тих складних життєвих обставин у які вони потрапили; надання кваліфікованої соціальної, психолого-педагогічної, юридичної допомоги та підтримки матерям для подолання складних життєвих обставин; створення належних житлово-побутових умов для нормальної життєдіяльності матері та дитини й можливість забезпечення дитині належного догляду без відокремлення від матері. До переліку першочергових завдань О. Безпалько, І. Зверева, З. Кияниця додавали і такі: «підготовка матері з дитиною до успішної адаптації у суспільстві; створення сприятливих умов для розвитку дитини; захист прав та інтересів дітей та жінок, які тимчасово проживають у соціальних центрах матері та дитини» [17, с. 117].

Працівники СЦМД допомагають жінкам набути навичок з догляду за дитиною, готують їх до самостійного прийняття рішень щодо адекватного розв'язання їх власних життєвих проблем: закінчення освіти, набуття професії, формування знань стосовно захисту власних прав й прав своєї дитини, налагодження контактів із родичами, розв'язання житлових та інших життєво важливих питань тощо. З моменту зарахування матері до центру працівники намагаються навчити її планувати своє майбутнє, готувати її до життя поза межами центру. Під час планування роботи з клієнтом необхідно робити головний акцент на розвиток у жінки практичних умінь спілкуватися з людьми, формулювати і захищати власну думку, відстоювати свої права, вирішувати проблеми та приймати рішення, контролювати свій емоційний стан, створювати й підтримувати стосунки. На думку Г. Постолок, «... неабияке значення має оволодіння соціально-побутовими навичками – самообслуговування, вміння вести господарство, планувати бюджет, робити покупки» [33, с. 137].

Відзначимо, що для забезпечення належної діяльності СЦМД у їхній штат введено посаду *соціального педагога*. Особливості роботи цього фахівця у СЦМД розглянуто нижче.

Зміст практичної діяльності та професійні обов'язки соціального педагога в соціальних центрах матері та дитини

У процесі авторського наукового дослідження встановлено, що вперше посадові обов'язки соціального педагога були визначені в листі МНО України № 1/9 – 272 від 02.08.2001 р. До них належать такі види допомоги: соціально-інформаційна, соціально-правова, соціально-економічна, соціально-психологічна, соціально-педагогічна. Усі ці види допомоги можуть реалізовуватися в різних формах: заочних (листування, телефон довіри); очних (безпосереднє спілкування при відвідуванні різних установ, наприклад, центру реабілітації, кризового центру); стаціонарних (тривале спостереження за дитиною в спеціальних умовах, наприклад, у притулках, інтернатах); комплексних (взаємодія з іншими фахівцями (юристами, психологами, для вирішення специфічних завдань)) [9, с. 100-103].

В авторському дослідженні розглянуто *соціального педагога* як кваліфікованого фахівця, що володіє ґрунтовною фаховою підготовкою, може кваліфіковано здійснювати професійну соціально-педагогічну діяльність, виступаючи в якості захисника інтересів і законних прав жінок та їх дітей, компетентно поставити соціальний діагноз і визначити найоптимальніші методи соціально-психолого-педагогічного впливу для вирішенні складної життєвої ситуації, з якою звертаються жінки в СЦМД [71, с. 53].

Виходячи із викладених вище проблем, які розв'язують працівники Центру, основною *метою* діяльності соціального педагога в СЦМД є розвиток відповідального батьківства, формування прихильності матері до дитини, попередження направлення дитини до інтернатних закладів, допомога отримувачам послуг у подоланні складних життєвих обставин [33, с. 138].

У процесі дослідження напрацювань Г. Постолук [33, с. 139] та вивчення практичного досвіду встановлено, що до основних *посадових обов'язків соціального педагога*, який працює у СЦМД, належать: проведення соціально-педагогічної роботи щодо організації та запровадження нових форм

соціальної підтримки жінок та запобігання відмові батьків від своїх новонароджених дітей, здійснення соціального супроводу; вплив на подолання особистих, міжособистісних, внутрішньо сімейних конфліктів; надання необхідної консультативної, психолого-педагогічної допомоги; дотримання педагогічної етики, повага до особистості, захист її від насильства; пропаганда здорового способу життя; проведення групових та індивідуальних занять з метою корекції та реабілітації психоемоційного стану мешканців центру.

З практичної точки зору, як зазначали Т. Алексеєнко, О. Виноградова, В. Головатий, З. Зайцева, Г. Лактіонова, С. Калаур, А. Калініна, А. Капська, Н. Олексюк, З. Фалинська [41; 42] та інші, майбутній фахівець, який прийде на роботу в СЦМД повинен бути готовим до виконання певних *функцій*, серед яких найголовнішими є: проведення попередньої співбесіди з жінками та ознайомлення їх із правилами внутрішнього розпорядку; організація психологічної діагностики та надання психолого-педагогічної допомоги жінкам, що перебувають в акушерсько-гінекологічних, неонатологічних та педіатричних відділеннях; розробка конкретного плану соціального супроводу (визначення методів та форм роботи) осіб, які тимчасово проживають у СЦМД; проведення соціального інспектування (нагляд, контроль, аналіз та експертиза) умов проживання осіб після вибування із СЦМД; допомога у виконанні індивідуальних програм адаптації, реабілітації та реінтеграції в соціум осіб, які тимчасово проживають у центрі; проведення обліку соціально-педагогічної роботи з особами, які тимчасово проживають у Центрі, підготовка статистичних, інформаційних та аналітичних матеріалів, які належать до компетенції фахівців СЦМД.

Соціальний педагог у процесі своєї професійної діяльності в СЦМД повинен виконувати низку важливих професійних завдань [71, с. 54-56]:

1) розвиток і зміцнення зв'язку матері та її дитини, що вимагає проведення адекватної оцінки можливостей матері

належно піклуватися про свою дитину, уміти визначити характер емоційного зв'язку «мати – дитина» на основі вивчення соціальної історії матері та спілкуванням із нею і її дитиною;

2) навчити жінку максимально корисно проводити час перебування в СЦМД для саморозвитку і самовдосконалення свого потенціалу (наприклад, спрямовувати на відвідування курсів для отримання професійної кваліфікації чи перекваліфікації);

3) навчити своїх клієнтів вибудовувати толерантні стосунки із різними соціальними інститутами, грамотно вести документи, орієнтуватися в різних соціальних службах, які можуть надати їм допомогу в отриманні пільг. Як засвідчує особиста практична діяльність, у більшості випадків у перші дні перебування в Центрі саме соціальний педагог супроводжує жінку до різних соціальних інстанцій, при цьому роз'яснює і показує, як правильно побудувати розмову, попросити допомоги та досягти оптимального результату. Зазначимо, що найбільш доцільно щоб матір самостійно робила візити до різноманітних соціальних установ і спеціалізованих закладів соціального захисту, а після того аналізувала із соціальним педагогом що вдалось, а що ні, та встановити конкретні причини невдач.

4) допомогти клієнтам СЦМД у підтримці та відновленні стосунків із рідними та батьком дитини.

Особливої уваги заслуговує зміст соціально-педагогічної допомоги вагітним матерям, що належать до групи ризику. Надання кваліфікованої допомоги жінкам цієї категорії полягає у застосуванні конкретних технологій: ведення випадку; оцінку потреб дитини та її сім'ї; соціально-педагогічної профілактики відмови від новонародженої дитини [71, с. 57-59]. Різноманітність форм і методів, які складають технології роботи соціального педагога в СЦМД, вимагають від нього високого рівня професіоналізму.

Отже соціально-педагогічна робота з жінками, які перебувають у соціальних центрах матері і дитини, передбачає здійснення комплексу заходів, які спрямовані на мобілізацію

особистісних ресурсів жінки і її найближчого оточення для забезпечення повноцінної реалізації материнської функції, надання жінці психологічної та соціально-педагогічної підтримки. Супровід таких клієнток носить індивідуальний характер та здійснюється шляхом надання їм якісних соціально-педагогічних, соціально-економічних, психологічних, інформаційних, юридичних послуг [71, с. 61].

Відтак майбутній соціальний педагог для роботи в СЦМД, повинен мати не лише загальну професійну підготовку, а й особливу професійну готовність до роботи з клієнтами таких центрів. Про специфіку професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД йтиметься нижче.

Професійна готовність майбутніх соціальних педагогів як запорука ефективності роботи в соціальних центрах матері та дитини

Як зазначалось вище, для здійснення соціальним педагогом своїх посадових функцій та обов'язків у СЦМД потрібна відповідна професійна готовність фахівця.

Професійна готовність майбутнього соціального педагога до роботи в СЦМД в авторському дослідженні визначається як інтегративне особистісне і соціально-психологічне утворення, що є єдністю ціннісно-мотиваційного ставлення до соціально-педагогічної діяльності щодо попередження відмови батьків від дітей і професійні знання в галузі усвідомленого ставлення до материнства, пренатального виховання, вміння та навички в даній галузі профілактики соціального сирітства [71, с. 66].

Структура професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД є складним синтезом тісно взаємопов'язаних компонентів [71, с. 69-75]:

- *ціннісно-мотиваційного* – сукупність мотивів та інтересів в оволодінні професією загалом та професійною діяльністю в СЦМД зокрема, усвідомлення значущості професійно-педагогічних цінностей, яких варто дотримуватися;

- *змістовно-когнітивного* – усвідомлення змісту професійної діяльності з клієнтами СЦМД; здатність педагогічно мислити на основі системи знань та досвіду

пізнавальної діяльності, яка необхідна для здійснення професійної діяльності у цій соціальній структурі з конкретною категорією жінок;

- *діяльнісно-конативного* – професійні уміння та навички у сфері соціально-педагогічної діяльності; здатність виконувати конкретні професійні завдання, здатність вирішувати соціально-педагогічні ситуації тощо;

- *особистісно-рефлексивного* – формування професійно значущих якостей та здібностей особистості; рефлексія та усвідомлене коригування власного саморозвитку.

У процесі авторського наукового дослідження виокремлено такі *критерії професійної готовності* майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД:

- *мотиваційний* (стійкий пізнавальний інтерес, професійна мотивація роботи з клієнтами СЦМД);

- *когнітивний* (усвідомлені системні знання про професійну діяльність у СЦМД та надання соціальних послуг клієнтам цих структур);

- *конативний* (усвідомлені системні уміння та навички в галузі реалізації професійної діяльності з клієнтами СЦМД готовність до самостійної роботи в СЦМД, уміння самостійно організувати та реалізувати роботу);

- *рефлексивний* (уміння визначати ефективність професійної діяльності з клієнтами СЦМД; сформовані знання та навички самодіагностування та самоконтролю).

Ці критерії представлені відповідними *показниками*, що дають можливість виявити рівень професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД.

Критерії та показники професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД знаходяться в тісній взаємодії, створюючи цілісну систему. Їх більш детальний опис представлено в авторській роботі [71, с. 80-81].

Майбутні соціальні педагоги є різними щодо індивідуальних психологічних характеристик, здібностей, рівня навчальних досягнень, що є підставою для ранжування їхніх *рівнів* професійної готовності до роботи з клієнтами СЦМД. Так, виокремлено чотири рівні готовності майбутніх

соціальних педагогів до роботи в СЦМД: творчий (інноваційний), продуктивний (оптимальний), задовільний (базовий), критичний (низький). Їх характеристика наведена в авторському дослідженні [71, с. 83-87].

Представлені вище критерії та показники дають можливість чітко з'ясувати конкретний рівень сформованості професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД.

З урахуванням положень педагогічного моделювання, задекларованих у працях А. Капської, Г. Лактіонової, Л. Мішик, В. Поліщук, та, виходячи з даних теоретичного дослідження специфіки роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини, була розроблена авторська модель як методологічна основа формування професійної готовності студентів у зазначеному напрямку [71, с. 98; 72, с. 9]. Опис моделі представлений в авторському дослідженні [71, с. 99-111].

Структурна модель формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в соціальних центрах матері і дитини включає чотири блоки – цільовий, змістовий, діяльнісний і результативний, кожен із яких включає низку важливих взаємопов'язаних елементів. Однією з центральних складових авторської моделі є *педагогічні умови, які розглянуто як сукупність додаткових чинників та динамічних регуляторів, що спеціально впровадженні у навчально-виховний процес для підсилення процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері та дитини.*

У практичному аспекті педагогічні умови розглянуто як цілісний комплекс взаємодоповнюваних, взаємопов'язаних і взаємообумовлених практичних заходів, що охоплюють зміст практичної підготовки фахівців, розширюють методичне забезпечення і впливають на загальну організацію навчального процесу. До умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД належать: 1) розвиток гуманістичних ціннісних орієнтацій та особистісних якостей для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей; 2) впровадження спеціального

навчального модулю під час формування в студентів пренатальної культури; 3) використання елементів навчального психолого-педагогічного тренінгу для вдосконалення професійних умінь; 4) удосконалення комунікативних умінь у галузі усвідомленого ставлення до материнства, пренатального виховання, профілактики соціального сирітства

Теоретичний аналіз проблеми формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в соціальних центрах матері і дитини дає можливість зробити такі висновки:

1. Виявлено, що зростання чисельності дітей, від яких відмовились матері, спонукало до створення мережі соціальних центрів матері та дитини (СЦМД). Для їх ефективної діяльності СЦМД потрібен соціальний педагог, який виконує низку важливих функцій, що сприяють розвитку соціальної активності та інтеграції жінки-клієнти Центру. Для здійснення цих функцій на належному рівні потрібна професійна готовність для роботи у СЦМД.

2. Виявлено, що професійна готовність майбутнього соціального педагога до роботи в СЦМД є складним утворенням, яке має такі компоненти: ціннісно-мотиваційний, змістовно-когнітивний, діяльнісно-конативний та особистісно-рефлексивний. Виокремлено мотиваційний; когнітивний; конативний; рефлексивний критерії професійної готовності та по два показники кожного з них. Визначено чотири рівні готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД: творчий (інноваційний), продуктивний (оптимальний), задовільний (базовий), критичний (низький). Виявлено низку педагогічних умов, які необхідні для формування цієї готовності.

У наступному параграфі представлено короткий опис практичного впровадження педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД у навчально-виховний процес.

Більш детальний опис результатів авторського теоретичного дослідження за темою проблемою формування

професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД та представленої моделі подано в авторських працях [15; 51; 55; 56; 57; 60; 63; 66; 67; 68; 70].

6.2. Методика реалізації умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері та дитини

Теоретичний аналіз проблеми формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері та дитини спонукав до проведення відповідного експериментального дослідження.

Метою експериментальної роботи було дослідження ефективності процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами СЦМД та перевірку дієвості сукупності педагогічних умов і реалізації педагогічної моделі у навчально-виховному процесі.

На констатувальному етапі авторського експерименту, відповідно до визначених компонентів професійної готовності, було використано комплекс діагностичного інструментарію (таблиця 6.2.1).

Як можна побачити з таблиці 6.2.1, для визначення рівня сформованості кожного компонента професійної готовності був використаний різний психолого-педагогічний інструментарій: апробовані психологічні тести, аналіз практичного випадку, комплексна контрольна робота, авторське експрес-опитування, аналіз особистісних якостей майбутнього соціального педагога, методика педагогічного консиліуму. Такий комплексний підхід надав можливість цілісно дослідити рівень сформованості професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи у СЦМД.

Результати констатувального експерименту, до якого було залучено 120 студентів чотирьох ЗВО, показав, що більшість майбутніх фахівців випускного курсу перебувають на низькому та базовому рівнях готовності. Це обумовило потребу в цілеспрямованій діяльності з вдосконалення готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами СЦМД [71, с. 161-167].

Таблиця 6.2.1

**Діагностичний інструментарій для визначення стану
сформованості професійної готовності у майбутніх
соціальних педагогів до роботи в СЦМД**

Компоненти	Критерії	Показники	Діагностичний інструментарій
Ціннісно-мотиваційний	Мотиваційний	Стан розвитку ціннісно-мотиваційної сфери	Тест «Ціннісні орієнтації особистості» ([74, с. 183-192]) Усні бесіди щодо цінностей у роботі з клієнтами СЦМД
		Сформованість потреби у вдосконаленні особистісних якостей	Аналіз особистісних якостей майбутнього соціального педагога (авторська інтерпретація на основі методики І. Мельничук [25])
Змістовно-когнітивний	Когнітивний	Грунтовність теоретичних знань з пренатальної педагогіки	Комплексна контрольна робота
		Усвідомленість змісту професійної діяльності у СЦМД	Авторське експрес-опитування
Діяльнісно-конативний	Конативний	Сформованість умінь практичної діяльності з клієнтами СЦМД	Методика педагогічного консилиуму (авторська інтерпретація на основі методики Г. Карпової [19, с. 13-17])

Продовження табл. 6.2.1

Компоненти	Критерії	Показники	Діагностичний інструментарій
		Здатність використовувати інноваційні методи та технології в роботі з клієнтами СЦМД	Аналіз практичного випадку
Особистісно-рефлексивний	Особистісний	Рефлексія професійної готовності до діяльності з жінками в СЦМД	Тест «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії» (авторська інтерпретація на основі методики Н. Фетіскіна [47, с. 244-245])
		Усвідомлення й коригування саморозвитку	Тест на визначення рівня саморозвитку (авторська інтерпретація на основі методики Є. Рогова [38, с. 170-176])

На формуальному етапі дослідження експериментальним шляхом було перевірено ефективність реалізації педагогічних умов і структурної моделі формування професійної готовності у студентів експериментальної групи до роботи в СЦМД.

Так, для підготовки кваліфікованих фахівців до роботи у Центрах розроблено практичні механізми впровадження чотирьох педагогічних умов:

1) розвиток гуманістичних ціннісних орієнтацій та особистісних якостей для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей;

2) впровадження спеціального навчального модулю під час формування у студентів пренатальної культури;

3) використання елементів навчального психолого-педагогічного тренінгу для вдосконалення професійних умінь;

4) удосконалення комунікативних умінь в галузі усвідомленого ставлення до материнства, пренатального виховання, профілактики соціального сирітства.

Впровадження педагогічних умов відбувалось під час вивчення студентами четвертого курсу таких навчальних дисциплін, як «Самовиховання і саморегуляція особистості», «Педагогіка сімейного виховання», «Соціальний супровід сім'ї», «Психолого-педагогічне консультування», «Психотренінг», які читаються у 7 та 8 семестрах, а також під час навчальної практики у 8 семестрі, яку студенти проходили на базі СЦМД та ЦСССДМ, психолого-педагогічних консультпунктах при пологових стаціонарах, жіночих консультаціях, кризових центрах, які функціонують у м. Хмельницькому та Хмельницькій області.

Формувальний етап було проведено на базі Хмельницького національного університету. Було задіяно дві групи майбутніх соціальних педагогів, з яких було сформовано контрольну та експериментальну групи. На основі авторського підходу отримано позитивні результати у сформованості усіх компонентів, критеріїв та показників готовності. Методи порівняння параметрів генеральних сукупностей за допомогою F-критерію підтвердили ефективність виокремлених педагогічних умов та довели, що зростання результативності детермінована авторським педагогічним впливом [71, с. 179-184].

Нижче наведено короткий огляд практичних аспектів впровадження виокремлених педагогічних умов, які в авторському баченні мають позитивний вплив на формування усіх критеріїв професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД.

Методика практичного впровадження педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД у навчально-виховний процес

Розглянемо послідовно кожен з визначених в авторському дослідженні педагогічних умов формування професійної

готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД та відповідний наш досвід їх практичного впровадження.

Перша педагогічна умова – Розвиток гуманістичних ціннісних орієнтацій та особистісних якостей для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей – найбільше впливає на вдосконалення показників ціннісно-мотиваційного компоненту готовності.

Впровадження цієї умови сприяє розвитку і вдосконаленню ціннісно-мотиваційного компоненту професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в соціальних центрах матері і дитини.

Як показують наші спостереження, у тому випадку, коли свідомість студентів не інтегрована в суспільну потребу в гуманізмі, то важко очікувати від них практичної роботи реалізації істинно гуманних програм, орієнтованих на досягнення позитивних результатів щодо роботи з жінками, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини. Вважаємо, що від того, яким є набір ціннісних орієнтацій соціального педагога до реалізації гуманістичної місії професійної діяльності залежатиме ефективність його роботи з жінками, що перебувають у СЦМД.

З огляду на предмет авторського дослідження, до основних професійних гуманістичних цінностей майбутніх соціальних педагогів було віднесено: цінність материнства, родинні пріоритети та попередження соціального сирітства й відмови від новонароджених дітей, поваги до дитини, дотримання принципів пренапедії [71, с. 115-116].

До особистісних якостей соціальних педагогів, які мають найбільший вплив на формування готовності для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей було віднесено: тактовність; терплячість; чесність; гуманізм (як уміння бачити в клієнтах СЦМД позитивні якості); оптимізм; емпатія; комунікабельність [71, с. 119-120].

У практичному аспекті з метою впровадження першої педагогічної умови під час вивчення навчальної дисципліни «Самовиховання і саморегуляція особистості» у 7 семестрі майбутнім соціальним педагогам були запропоновані

конкретні професійно зорієнтовані *практичні вправи* («Який (яка) я є?», «Мій професійний герб», «Колаж «Візитка»», «Аркуш професійної мети», «Магазин цінностей» та ін.) та *ділові ігри* («Вакансія на роботу в СЦМД», «Суд над собою» тощо) [71, с. 236-242], які спрямовані на формування гуманістичних ціннісних орієнтацій та особистісних якостей для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей.

Розробляючи ці професійно зорієнтовані практичні вправи та ділові ігри, брались до уваги поради Т. Алексєєнко [13], Г. Лактіонової [43], А. Панфілової [27], Л. Петровської [30].

Розглянемо зазначені практичні вправи та ділові ігри більш детально.

Під час вивчення теми «Етапи та зміст самовиховання» в курсі навчальної дисципліни «Самовиховання і саморегуляція особистості», студентам пропонувалася практична *вправа* під назвою «*Який (яка) я є?*» [71, с. 236]. Під час цієї вправи кожен мав можливість відверто дати відповіді на запитання, які стосуються власних позитивних рис та недоліків, охарактеризувати свої захоплення, а також з'ясувати своє ставлення до проблем клієнтів СЦМД.

Позитивні результати щодо формування гуманістичних ціннісних орієнтацій було отримано від виконання професійної вправи «*Мій професійний герб*» [71, с. 237]. Приймаючи участь у її виконанні, майбутні соціальні педагоги отримали завдання намалювати герб СЦМД, де б вони в майбутньому були керівниками. У гербі необхідно відобразити: цінності; професійні очікування та реальний результат. Студенти експериментальної групи були поділені на підгрупи по три особи. На роботу по створенню професійного герба студентам було виділено 10 хв. Коли всі групи виконали завдання було проведено групове обговорення.

Вивчаючи навчальну тему «Сутність професійного самовиховання майбутніх соціальних педагогів», студенти виконували вправу «*Аркуш професійної мети*» [71, с. 238-239], яка проводилася за принципом педагогічного етюдю. Зокрема, на аркуші паперу студенти експериментальної групи малювали будинок, що мав стіни, дах та стежку до дверей. На даху

необхідно було написати мету, яку ставить собі студент для того щоб реалізуватися в якості компетентного фахівця СЦМД і над якою необхідно цілеспрямовано працювати. Стіни будинку представляли собою завдання, які необхідно цілеспрямовано вирішувати для того, щоб досягнути мети, а стежка – це конкретні способи вирішення поставлених професійних завдань. Після обговорення цих складових викладач узагальнював, що стежина ніколи не буває прямою, тому можливі бар'єри, які заважають досягненню мети і виконанню поставлених завдань. У процесі виконання цієї справи, студенти мали написати праворуч від стежки головні бар'єри, а ліворуч зазначити свої приховані резерви та особистісні якості, які в них уже є щоб ці бар'єри подолати.

Було розроблено також три ділові гри («Вакансія на роботу», «Телефон довіри» та «Професійні переконання фахівця СЦМД»), які розігрувалися під час вивчення студентами у 7 семестрі навчальної дисципліни «Самовиховання і саморегуляція особистості». Зокрема, *ділова гра «Вакансія на роботу»* [71, с. 240] мала на меті сформулювати у студентів вміння презентувати особистісні якості, які необхідні в роботі з клієнтами СЦМД. Під час її проведення студенти писали оголошення в ЗМІ на тему: «СЦМД запрошує на роботу соціального педагога». Участь студентів у цій діловій грі допомогла їм на практиці з'ясувати конкретні вимоги до кандидатів на посаду соціального педагога в СЦМД, а також дослідити чи повною мірою вони володіють особистісними якостями, щоб влаштуватися на вакантну посаду.

Друга *ділова гра «Телефон довіри»* [71, с. 241] була розроблена з метою допомогти студентам опанувати емпатійні здібності та розвинути особистісні якості, які необхідні в роботі з клієнтами СЦМД, які мають намір відмовитися від своєї новонародженої дитини. Студенти під час гри змогли, спілкуючись з жінками, зрозуміти та прийняти їхні внутрішні хвилювання і турботи, встановити головну причину такої поведінки і спробувати надати психолого-педагогічну підтримку.

Суттєвий інтерес у розвитку ціннісних орієнтацій, а також запобіганні професійному вигоранню та вдосконаленні особистісних якостей представляла ділова гра «Професійні переконання фахівця СЦМД» [71, с. 242]. Під час її проведення зі студентами експериментальної групи була поставлена мета: визначити переконання, що мають бути загальними для фахівців СЦМД. Студенти висловили свої думки з приводу конкретних переконань, які існують у практичній діяльності з клієнтами СЦМД (розвиток дитини в домашніх умовах є найкращим; дитина-немовля для повноцінного розвитку потребує емоційно-позитивних і стабільних стосунків з обмеженим колом дорослих; у роботі з жінкою, яка висловила намір відмовитися від дитини, пріоритетними є інтереси матері; жінка, яка висловила намір відмовитися від новонародженої дитини, має право вибирати необхідну допомогу; дитину віком до 3-х років, від якої відмовилася мати, бажано влаштувати в прийомну родину, а не сприяти усиновленню). Під час обговорення вибору студентів, було акцентовано головну увагу на тому, що саме переконання повинні стати основою для формування професіоналізму та вдосконалення особистісних якостей майбутнього фахівця.

Схвальні відгуки було отримано від студентів експериментальної групи про участь у професійно зорієнтованій вправі «Педагогічний колаж "Візитка"» [71, с. 237-238]. До цієї вправи студенти готувалися заздалегідь. Вони мали змогу на основі фото та малюнків з журналів і газет охарактеризувати себе на даному етапі («Я-зараз»), а також спрогнозувати себе через 5 років у якості директора СЦМД («Я в майбутньому»). Саме через характеристику «Я в майбутньому» у студентів формувались адекватні уявлення про роботу в СЦМД, активізувались їхні бачення сімейного життя, уявлення себе матір'ю чи батьком. Під час навчального заняття всі учасники мали змогу презентувати себе, представивши свою візитку, а також оцінити, які саме особистісні якості варто розвивати для досягнення власного ідеального образу.

Отже, на основі розроблених ділових ігор під час вивчення навчальної дисципліни «Самовиховання і саморегуляція

особистості» у 7 семестрі студенти мали змогу розвинути свої гуманістичні ціннісні орієнтації та особистісні якості для роботи з жінками з метою попередження відмови від новонароджених дітей. Їх кругозір, а також мотиваційна та ціннісна сфера зазнали кардинальних позитивних змін. Зокрема студенти, які працювали під час практики з жінками в соціальних центрах матері та дитини виступали носіями гуманістичних ціннісних орієнтацій.

Друга педагогічна умова – Впровадження спеціального навчального модулю під час формування у студентів пренатальної культури.

З метою вдосконалення рівня сформованості показників змістовно-когнітивного компоненту готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами в СЦМД (грунтовність теоретичних знань з пренатальної педагогіки; усвідомленість змісту професійної діяльності в СЦМД) було запропоновано ввести у навчально-виховний процес навчальний модуль «Основи пренатального виховання» [71, с. 243-257].

В основу розробки цього модуля були покладені психолого-педагогічні напрацювання фахівців у галузі пренатальної педагогіки та психології Н. Башкірової [1], А. Бертіна [4], М. Лазарева [23], Г. Радчук [35], С. Ройз [38], Г. Філіппової [48], Ж. Цареградської [49], Г. Шереметевої [73].

Навчальний модуль «Основи пренатального виховання» був впроваджений у межах вивчення студентами навчальної дисципліни «Педагогіка сімейного виховання» (7 семестр, 4 кредити). Обсяг навчального модуля складав 1,5 кредит (54 годин), з яких аудиторний час – 28 год. (14 год. лекцій та 14 год. семінарів). Його зміст і структура представлені в таблиці 6.2.2.

Як можна побачити з таблиці 6.2.2, навчальний модуль «Основи пренатального виховання» був спрямований на ознайомлення студентів із сутністю материнства та значенням пренатального виховання. Він містив три змістові модулі і передбачав лекції, семінари, самостійну та індивідуальну роботу студентів.

Таблиця 6.2.2

**Зміст та структура навчального модуля
«Основи пренатального виховання»**

Напря́м, ОКР	<i>Організаційно-методична характеристика навчального модулю</i>				
	Академіч на характер истика	Структура			Зміст
0101 Педаго- гічна освіта Бака- лавр	Рік навчання: 4	Кількість годин: Загальна: 54			Мета: <i>ознайомити студентів із сутністю материнства та значенням пренатального виховання.</i> Завдання: <i>уміти застосовувати знання з пренатальної педагогіки у СЦМД</i> ЗМ 1. <i>Загальні аспекти материнства та батьківства</i> ЗМ 2. <i>Теорія розвитку і виховання дитини до народження</i> ЗМ 3. <i>Календар вагітності</i>
	Семестр: 7	Лекції: 14			
	Кількість годин на тиждень: 2	Семінари: 14			
	Кількість ECTS кредитів: 1,5	Самостійна робота: 12			
		Індивідуальна робота: 14			
		Система оцінювання			
		Кількість балів за:			
		Пото́ч- ний конт- роль	ІНДЗ	Підсумк овий контроль	
		50	25	25	

Під час викладання теоретичного та практичного матеріалу цього модуля на основі порад С. Мухиної [27], О. Пометун [32] та А. Смолкіна [40] були використані *імітаційні методи активного навчання* (метод проєктів, мультимедійні методи), а також *неімітаційні методи* (проблемні лекції та інноваційні семінарські заняття).

У ході викладання навчального модуля були поставлені такі завдання: дослідити соціально-педагогічний зміст материнства та його місця в «Я»-концепції сучасної жінки; розглянути структуру готовності жінки до материнства; проаналізувати симбіотичні аспекти відношень між матір'ю і дитиною; з'ясувати сутність та зміст пренатального виховання, встановити принципи пренапедії та основні методи, які доцільно використовувати; вивчити практичну діяльність соціальних фахівців у материнських школах при пренатальних центрах, консультаційних пунктах при пологових стаціонарах і жіночих консультаціях, СЦМД щодо попередження відмови від новонароджених дітей, усвідомленого ставлення до материнства, профілактики соціального сирітства.

У результаті вивчення навчального модулю «Основи пренатального виховання» головна увага була акцентована на формуванні в студентів таких теоретичних знань: загальні аспекти материнства та батьківства; наукові принципи та методи пренапедії; наукові підходи до планування народження дитини; особливості розвитку плоду під час всіх трьох триместрів вагітності та зміни, які відбуваються з матір'ю. Під час вивчення навчального матеріалу арсенал практичних умінь студентів поповнився; так вони навчилися: складати програму соціально-педагогічної роботи з пренатального виховання на основі використання методів пренапедії; використовувати найбільш оптимальні форми та методи соціально-педагогічної роботи з жінками в СЦМД.

Увазі майбутніх соціальних педагогів пропонувалося вивчення конкретних тем, які були спрямовані на формування пренатальної культури.

Так, вивчаючи тему «*Материнство як життєва сфера жінки*» [71, с. 25], студенти: знайомилися із сутністю наукового поняття «материнство» та опанували його соціальний, психологічний та педагогічний зміст; вивчали основні концепції материнства (культурологічну, етологічну, психоаналітичну, соціального научіння, теорію материнської деривації); аналізували місце материнства в «Я»-концепції

сучасної жінки; досліджували симбіотичні аспекти стосунків між матір'ю і дитиною.

Під час вивчення навчальної теми «*Готовність до материнства та батьківства*» [71, с. 243, 251] майбутнім фахівцям пропонувалося з'ясувати основні відмінності материнства і батьківства з огляду існуючих гендерних позицій, а також визначити варіативність уявлень в сфері батьківства.

Вивчаючи тему «*Пренапедія. Зачаття*» [71, с. 243, 252], студенти мали змогу ознайомитися із науковими принципами та методами пренапедії. Зацікавлено сприймали майбутні соціальні педагоги історичні аспекти дородового впливу на дитину, які застосовувалися у різних країнах. Як відзначали в усних бесідах студенти, для них як майбутніх батьків доволі пізнавальним був навчальний матеріал про планування народження дитини, підготовку до зачаття та зачаття.

Вивчення теми «*Властивості плоду. Кольоротерапія і арт-терапія під час вагітності*» [71, с. 243, 253] допомогло студентам опанувати сенсорні властивості плоду та проаналізувати вплив морфогенетичних полів та запис інформації на клітинному рівні. Теоретичний матеріал цієї тем був спрямований на вивчення можливостей та наслідків свідомого позитивного ставлення жінки до плоду під час вагітності. Для розширення кругозору студентів у навчальну тему було введено питання про кольоротерапію та арт-терапію під час вагітності. Студентам також було запропоновано пояснити, якими сенсорними властивостями володіє плід і чому; була також організована творча проблемна дискусія під час аналізу подібності між періодом внутрішньоутробного розвитку і процесом гальванопластики.

Доволі пізнавальною для студентів було вивчення навчальної теми «*Календар вагітності*» [71, с. 244, 255-257], під час якої увага майбутніх фахівців була зосереджена на опануванні психолого-педагогічних характеристик змін в організмі майбутньої матері, а також основним проблемам розвитку плоду на під час трьох триместрів вагітності. У ході вивчення цієї теми студентам було запропоновано

проаналізувати інноваційні підходи до партнерських пологів та дослідити роль батька під час пологів.

Студенти також розробляли власні навчальні проекти при вивченні навчального модулю «Основи пренатального виховання». Так майбутні соціальні педагоги вчилися систематизувати та узагальнювати теоретичну інформацію. Працюючи над власним проектом, який стосувався теоретичних та практичних аспектів пренатальної культури, студенти набували практичні уміння творчо опрацьовуючи потрібну їм професійну інформацію в галузі усвідомленого ставлення до материнства, попередження відмови від новонароджених дітей. У практичному аспекті під нашим особистим керівництвом студентами було розроблено:

1) низку інноваційних проектів («Юне материнство як соціально-педагогічна проблема», «Підвищення рівня готовності до виховання новонародженої дитини», «Розвиток плоду в утробі матері на різних етапах вагітності», «Можливості пренапедії в народженні обдарованих дітей» та ін.), які стосувалися практичної діяльності з клієнтами в СЦМД;

2) презентації: «Педагогічні аспекти материнства», «Хромосомні хвороби», «Генетичний тягар», «Негативні звички і вагітність», «Методи пренапедії», «Енциклопедія материнства», «Материнська школа».

Невід'ємною складовою навчального процесу під час викладання модулю «Основи пренатального виховання» були семінарські заняття. Під час їх проведення зі студентами експериментальної групи активно використовувалися діалоги, диспути, усні доповіді з подальшим їх обговоренням, а також була проведена конференція [27]. На семінарах створювалася атмосфера творчості та взаємодопомоги, що спонукала студентів до поглибленого засвоєння навчального матеріалу. Наприклад, студентам було запропоновано: підготувати та провести ділові ігри з елементами тренінгу для жінок СЦМД на теми: «Профілактика та подолання післяпологової депресії», «Підготовка до вагітності», «Школа молоді матері», «Родинна просвіта» [71, с. 245-246]; розробити

психолого-педагогічні рекомендації щодо проведення фітболу та занять танцями для вагітних; надати поради для вибору імені для майбутньої дитини; узагальнити рекомендації майбутнім татусям щодо підтримки своєї дружини в новому статусі – майбутньої матері.

Завдяки впровадженню навчального модулю за максимально короткий час можна підвищити у студентів теоретичні знання і сформувати практичні уміння з пренатального виховання та виховати у них належний рівень пренатальної культури. «Основи пренатального виховання»

Третя педагогічна умова – Використання елементів навчального психолого-педагогічного тренінгу для вдосконалення професійних умінь.

Впровадження цієї умови сприяє розвитку і вдосконаленню діяльнісно-конативного компоненту професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в соціальних центрах матері і дитини.

Вибір тренінгу як засобу формування професійних умінь майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери був обумовлений тим, що саме уміння виступають провідною складовою професійної підготовки.

Навчальний психолого-педагогічний тренінг передбачає чітко сплановану інтерактивну взаємодію з метою модифікації або розвитку нових знань, умінь, навичок, вдосконалення практичної поведінки, ціннісних установок та особистісних якостей студентів в умовах ігрових тренінгових ситуацій [71, с. 133].

Саме завдяки участі у тренінгових програмах майбутні соціальні педагоги мають змогу суттєво вдосконалити практичні уміння та навички, та набути соціально-професійний досвід в організації діяльності з клієнтами СЦМД.

Відзначимо, що основною *вимогою*, яка була поставлена до авторського навчального психолого-педагогічного тренінгу – це пренатальна спрямованість та акцент на підвищення сформованості показників діяльнісно-конативного компоненту професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами СЦМД.

Була розроблена авторська тренінгова програма «Професійна діяльність майбутнього соціального педагога в СЦМД» [71, с. 258-295], що включала 10 занять, під час яких були використані такі методи як вправи, міні-лекції, інформаційні повідомлення, розгляд реальних професійних проблемних ситуацій, ділові ігри, групові дискусії тощо.

Основною метою авторського психолого-педагогічного навчального тренінгу було сформувати у майбутніх соціальних педагогів практичні навички для роботи з клієнтами СЦМД, які потрапили в складні життєві обставини та розвинути уміння регулювати свій емоційний стан під час розв'язання професійних проблем жінок.

В основу тренінгової програми покладено практичні рекомендації Г. Лактіонової [24], Н. Олексюк [28], Г. Радчук [37], О. Тимофіук [44] та О. Тіунової [35].

Практичне впровадження тренінгової програми здійснювалося під час вивчення студентами у 8 семестрі навчальних дисциплін «Психотренінг» та «Психолого-педагогічне консультування».

Студенти експериментальної групи взяли участь у таких заняттях: 1) «Налагодження позитивного емоційного зв'язку» [71, с. 258-260]; 2) «Загальні аспекти «материнства» та «дитинства» [71, с. 260-263]; 3) «Потреба в дітях. Соціально-правовий захист жінок і дітей в Україні» [71, с. 263-266]; 4) «Клієнти СЦМД» [71, с. 266-270]; 5) «Етика соціального педагога в СЦМД» [71, с. 270-273]; 6) «Розвиток дитини у пренатальному періоді та її головні потреби» [71, с. 273-279]; 7) «Нормативна діяльність СЦМД» [71, с. 279-281]; 8) «Практичні аспекти професійної діяльності майбутніх соціальних педагогів з клієнтами СЦМД» [71, с. 281-286]; 9) «Формування практичного арсеналу умінь та навичок роботи в СЦМД» [71, с. 287-292]; 10) «Рефлексія навчально-пізнавальної діяльності» [71, с. 292-295].

Під час тренінгів використовувалися групові дискусії, ситуативні рольові ігри, психогімнастичні та психотехнічні вправи, розгляд реальних проблемних ситуацій, обговорення інформації. Проведення тренінгових занять сприяло розвитку в

майбутніх фахівців професійно важливих якостей, підвищенню розуміння потреб клієнтів соціальних центрів матері та дитини, усвідомленню всієї важливості професійної діяльності в цих соціальних установах, сформувалося внутрішнє прагнення до самостійного професійного зростання в галузі пренатальної педагогіки та пренатального виховання.

Грунтуючись на порадах О. Пометун [32] і В. Бугріна [7], були розроблені два типи професійних проблемних ситуацій: 1) ситуації-проблеми, які допомагали розвинути в студентів уміння пошуку оптимальних розв'язків тих складних життєвих ситуацій, у які потрапляли жінки, які є клієнтами СЦМД; 2) ситуації-оцінки, які передбачали готовий алгоритм розв'язання проблеми, тоді як студенти мали оцінити ефективність запропонованого рішення, а також запропонувати своє бачення.

Розроблено, наприклад, такі *професійні ситуації*: «Категорії жінок, які можуть бути клієнтами консультаційних пунктів у пологових стаціонарах та жіночих консультаціях» [71, с. 267], «Розвиток дитини у перинатальному періоді» [71, с. 274-275], «Від 0 до 18» [71, с. 275-277], «Нормативні положення діяльності СЦМД» [71, с. 280], «Соціально-правовий захист жінок та дітей в Україні» [71, с. 264-265] тощо.

Відповідно до даних таких науковці як Ю. Бадюк, Н. Борисова С. Мухіна В. Трайнев та ін. та нашого педагогічного досвіду, в тренінгу були активно використані *ділові ігри*, спрямовані на розвиток умінь та навичок у сфері професійної діяльності з жінками в СЦМД: «Портрети з життя» [71, с. 268], «Зміст та напрями діяльності СЦМД та КП щодо забезпечення права дитини на сім'ю» [71, с. 280], «Модель оцінки потреб дитини та її сім'ї» [71, с. 281-283], «Турнір емоцій» [71, с. 262-263] тощо.

Було також розроблено низку *дискусій*: «Материнство і дитинство: проблеми та перспективи» [71, с. 261], «Основні причини відмови від новонароджених дітей» [71, с. 268-269], «Переконання соціального педагога, що працює в СЦМД: за та проти» [71, с. 270-271], «Основні причини соціального

сирітства в Україні» [71, с. 265-266], «Механізми формування прив'язаності у дітей раннього віку» [71, с. 277-278], «Можливості дослідженні родинних зв'язків на основі екокарти» [71, с. 287-288].

Як відзначили студенти експериментальної групи, тренінгові заняття до яких вони були залучені, впливали на: підвищення загальної психолого-педагогічної компетентності майбутніх соціальних педагогів; формування усвідомленої позиції щодо необхідності педагогічної роботи з жінками, які перебувають у соціальних центрах матері та дитини; розвиток здібностей до найбільш повного пізнання себе й формування здатності викликати позитивні зміни в житті жінок, що мають намір відмовитися від своїх новонароджених дітей чи мають неадекватну материнську установку; вдосконалення особистісних якостей, які допомагають в організації продуктивної роботи з жінками на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерями з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах; вивченню прийомів міжособистісної взаємодії.

Четверта педагогічна умова – Удосконалення комунікативних умінь в галузі усвідомленого ставлення до материнства, пренатального виховання, профілактики соціального сирітства

Впровадження цієї умови необхідне для вдосконалення особистісно-рефлексивного компоненту професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в соціальних центрах матері і дитини.

Професія соціального педагога ґрунтується на безпосередній комунікативній взаємодії з клієнтами. Комунікація виступає неодмінною складовою загальної професійної компетентності фахівця соціально-педагогічної сфери. Отже, безумовним є той факт, що ефективно та професійно виважене спілкування стає можливим лише за наявності високого рівня розвитку комунікативної компетентності.

Серед найбільш вагомих можна відзначити такі комунікативні уміння: вступати в контакти з різними людьми;

здійснювати індивідуальний комунікативний підхід до різних груп клієнтів; створювати атмосферу комфортності, доброзичливості бути тактовним; викликати довіру в клієнтів, брати участь у вирішенні їх проблем та ін.

Запропонований вище перелік комунікативних умінь обов'язково має бути в арсеналі майбутнього соціального педагога, який працюватиме з жінками. Отже, *комунікативні уміння*, насамперед, передбачають *майстерність майбутнього фахівця у міжособистісному спілкуванні з тих тем, які є актуальними для жінок, що є клієнтами СЦМД* [71, с. 144].

Майбутній соціальний педагог повинен мати високий рівень комунікативних умінь, щоб зможти організувати: попередню співбесіду з жінками та ознайомлення їх з правилами внутрішнього розпорядку; психолого-педагогічну діагностику та надати соціально-педагогічну допомогу жінкам, що перебувають в акушерсько-гінекологічних, неонатологічних та педіатричних відділеннях; розробити конкретний план соціального супроводу осіб, які тимчасово проживають у СЦМД; проведення соціального інспектування після вибування із СЦМД; допомогу з виконання індивідуальних програм адаптації, реабілітації та реінтеграції в соціум осіб, які тимчасово проживають у СЦМД.

Встановлено, що студенти не готові до роботи з вагітними жінками та матерями з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, їм не вистачає словесних аргументів, щоб переконати жінок у необхідності зберегти життя своїй ненародженій дитині. Таким чином, для суттєвого поліпшення ситуації та з метою впровадження четвертої педагогічної умови було розроблено низку комунікативних завдань та практичних вправ, які були безпосередньо спрямовані на налагодження позитивної комунікації студентів як фахівців СЦМД та жінок, що є клієнтами цих соціальних інституцій.

Наприклад, вагоме смислове навантаження у галузі розвитку комунікативних умінь несли *комунікативні завдання на тему «Форми і методи індивідуальної соціально-педагогічної роботи з жінками в СЦМД»* [71, с. 296], під час

виконання якого, студенти змогли розширити свій комунікативний діапазон щодо використання педагогічних, психологічних, соціологічних методів роботи. *Комунікативне завдання на тему «Принципи ефективного консультування»* [71, с. 296-297] також мало на меті вдосконалити комунікативні уміння студентів щодо використання невербального спілкування. Виконання цього завдання сприяло вдосконаленню умінь ставити відкриті запитання, проявляти співчуття та співпереживання.

На основі порад, які представлені у працях Т. Алексєєнко [13], В. Брутмана [6] Н. Жилки [22], І. Зверєвої [29; 42], Г. Лактіонової [24] було розроблено та запропоновано студентам такі *практичні вправи* як: «Встановлення контакту очима», «Індивідуальне інтерв'ю», «Техніки розпитування», «Відкриті та закриті запитання», «Просте вислуховування», «Техніки активного вислуховування», «Резюмування», «Перший візит» [71, с. 296-301].

Усі наведені вище комунікативні завдання та практичні вправи викладачі могли запропонувати студентам на семінарських заняттях у 8 семестрі під час вивчення навчальних дисциплін «Соціальний супровід сім'ї» та «Психолого-педагогічне консультування».

Вагому роль у процесі вдосконалення показників особистісно-рефлексивного компоненту відіграли *рольові ігри*. Були розроблені такі *рольові ігри* як: «Проведення бесіди у СЦМД», «Дочки – матері», «Оцінка потреб дитини та її матері у СЦМД» тощо [71, с. 301-303]. На основі імітування рольових ситуацій на зазначені теми у студентів експериментальної групи суттєво розширився діапазон практичних умінь і навичок у галузі усвідомлення і коригування саморозвитку щодо майбутньої професійної діяльності у СЦМД. Так, приймаючи участь у рольовій грі «Дочки – матері», майбутні соціальні педагоги змогли відчувати себе в іншій ролі та висунути один до одного свої претензії та зауваження. Рольові ігри «Оцінка потреб дитини та її матері у СЦМД», «Телефон довіри» сприяли виробленню навичок проведення оцінки дійсних та прихованих проблем клієнтів СЦМД.

Розігрування ролей передбачало як індивідуальну так і колективну творчість студентів, а також сприяло розвитку особистісної неповторності та унікальності майбутніх соціальних педагогів у галузі роботи з клієнтами СЦМД. При оцінюванні рольової ситуації було враховано: практичне втілення рольові ситуації; правильність, артистизм та майстерність її розігрування; застосування комунікативних умінь при розв'язуванні ситуації.

Відповідно до наукових напрацювань [32; 34], для того, щоб студенти змогли спокійно вийти з ролі, систематично проводилися обговорення («Як ви себе почували у тій чи іншій ролі?», «Чи професійно виваженою була Ваша поведінка?», «Чи адекватно були підібрані аргументи?», «Чи усі свої комунікативні уміння Ви зуміли продемонструвати?»).

У цілому, на основі використання рольових ситуацій, студенти вчилися аргументовано вести діалог з майбутніми мамами-відказницями, доступно та переконливо наводити аргументи, які би переконали їх у необхідності виховувати свою дитину тощо. У такий спосіб відбулось цілеспрямоване вдосконалення професійних комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів.

Згідно аналізу результатів авторського експериментального дослідження, практичне впровадження педагогічних умов мало вплив на результативність формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів експериментальної групи до роботи в СЦМД.

Для узагальнення й унаочнення методики практичного впровадження педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД пропонуємо таблицю 6.2.3.

Як можна побачити з таблиці 6.2.3, кожна педагогічна умова сприяє формуванню певного компоненту професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами СЦМД, що досягається за допомогою експериментально перевіреного методичного інструментарію.

Таблиця 6.2.3

Співвідношення педагогічних умов, компонентів професійної готовності майбутніх соціальних педагогів експериментальної групи до роботи в СЦМД та відповідного методичного забезпечення

Педагогічна умова	Компоненти професійної готовності	Методичне забезпечення	
Розвиток гуманістичних ціннісних орієнтацій та особистісних якостей для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей	ціннісно-мотиваційний	практичні вправи	Який (яка) я є?», «Мій професійний герб», «Колаж «Візитка»», «Аркуш професійної мети», «Магазин цінностей» тощо
		ділові ігри	«Вакансія на роботу в СЦМД», «Суд над собою» тощо
Впровадження спеціального навчального модулю під час формування у студентів пренатальної культури	змістовно-когнітивний	спеціальний навчальний модуль «Основи пренатального виховання» (у межах навчальної дисципліни «Педагогіка сімейного виховання»)	імітаційні МАН*: метод проектів, мультимедійні методи неімітаційні МАН*: проблемні лекції та інноваційні семінарські заняття
Використання елементів навчального психолого-педагогічного тренінгу для	діяльнісно-конативний	ділові ігри, групові дискусії, ситуативні рольові ігри, психогімнастичні та психотехнічні вправи, обговорення інформації, розгляд реальних проблемних ситуацій,	

Продовження табл. 6.2.3

Педагогічна умова	Компоненти професійної готовності	Методичне забезпечення	
вдосконалення професійних умінь		міні-лекції, інформаційні повідомлення	
Удосконалення комунікативних умінь у галузі усвідомленого ставлення до материнства, пренатального виховання, профілактики соціального сирітства	особистісно-рефлексивний	практичні вправи	«Встановлення контакту очима», «Індивідуальне інтерв'ю», «Техніки розпитування», «Відкриті та закриті запитання», «Просте вислуховування», «Техніки активного вислуховування», «Резюмування», «Перший візит»
		рольові ігри на професійні теми	Проведення бесіди у СЦМД», «Дочки – матері», «Оцінка потреб дитини та її матері у СЦМД» тощо

*МАН – методи активного навчання

Представлені результати експериментального дослідження дають можливість зробити такі висновки:

Для ефективного формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами СЦМД необхідне дотримання чотирьох педагогічних умов, що уможливується через певні практичні дії:

1) для розвитку гуманістичних ціннісних орієнтацій та особистісних якостей для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей і вдосконалення ціннісно-

мотиваційного компоненту професійної готовності – підготовлено практичні вправи та ділові ігри;

2) для впровадження спеціального навчального модулю під час формування у студентів пренатальної культури і розвиток змістовно-когнітивного компоненту – розроблено і впроваджено у навчальній дисципліні «Педагогіка сімейного виховання» спеціальний навчальний модуль «Основи пренатального виховання»;

3) з метою використання елементів навчального психолого-педагогічного тренінгу для вдосконалення діяльнісно-конативного компоненту професійної готовності – розроблена тренінгова програма «Професійна діяльність майбутнього соціального педагога у СЦМД»;

4) з метою удосконалення спеціальних комунікативних умінь в галузі усвідомленого ставлення до материнства, пренатального виховання, профілактики соціального сирітства та розвитку особистісно-рефлексивного компоненту професійної готовності – розроблено комунікативні завдання, практичні вправи та рольові ігри.

Ці педагогічні умови впроваджувалися на четвертому курсі при вивченні навчальних дисциплін: «Педагогіка сімейного виховання», «Соціальний супровід сім'ї», «Самовиховання і саморегуляція особистості», «Психолого-педагогічне консультування» та «Психотренінг».

Більш детальний опис результатів авторського експерименту з впровадження зазначених педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в СЦМД подано в авторських працях [21; 50; 52; 53; 54; 56; 58; 59; 61; 62; 64; 65; 69].

Висновки

У розділі представлено теоретичний опис проблеми формування у майбутніх соціальних педагогів професійної готовності до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини та її методичне вирішення. Зокрема:

1. Показано, що з метою попередження та подолання дитячої безпритульності та бездоглядності в Україні створено

мережу соціальних центрів матері та дитини (СЦМД). Зміст соціально-педагогічної діяльності в цих центрах передбачає здійснення комплексу заходів, які спрямовані на мобілізацію особистісних ресурсів жінки для забезпечення повноцінної реалізації материнської функції, надання їй психологічної та соціально-педагогічної підтримки та потребує штатного соціального педагога.

2. Виявлено, що якість послуг, які надаються СЦМД, залежить від готовності соціальних педагогів працювати з клієнтами центрів. Професійна готовність майбутнього соціального педагога до роботи в СЦМД є інтегративним особистісним і соціально-психологічним утворенням та має складну структуру (ціннісно-мотиваційний, змістовно-когнітивний, діяльнісно-конативний та особистісно-рефлексивний компоненти). Складність цієї структури зумовила визначення критеріїв та показників готовності: мотиваційний (стійкий пізнавальний інтерес, професійна мотивація роботи з клієнтами СЦМД); когнітивний (усвідомлені системні знання про професійну діяльність у СЦМД та надання соціальних послуг клієнтам цих структур); конативний (усвідомлені системні уміння та навички щодо реалізації професійної діяльності з клієнтами СЦМД; готовність та уміння самостійно організовувати та реалізовувати роботу); рефлексивний (уміння визначати ефективність професійної діяльності з клієнтами СЦМД; сформовані знання та навички самодіагностування та самоконтролю). У процесі дослідження виокремлено чотири рівні готовності: інноваційний, оптимальний, базовий та низький.

3. Визначено чотири педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами СЦМД: розвиток гуманістичних ціннісних орієнтацій та особистісних якостей для роботи з попередження відмови від новонароджених дітей; впровадження навчального модулю «Основи пренатального виховання» під час формування у студентів пренатальної культури; використання елементів навчального психолого-педагогічного тренінгу для

вдосконалення професійних умінь; удосконалення комунікативних умінь в галузі усвідомленого ставлення до материнства, пренатального виховання, профілактики соціального сирітства.

4. Описано впровадження педагогічних умов і їх вплив на:

- 1) розвиток у студентів гуманістичних особистісних якостей (тактовності, терплячості, гуманізму, оптимізму, емпатії, комунікабельності) та ціннісних орієнтацій шляхом впровадження професійно зорієнтованих практичних вправ;
- 2) формування пренатальної культури через впровадження навчального модулю «Основи пренатального виховання» з використанням імітаційних (метод проектів, мультимедійні методи) та неімітаційних (проблемні лекції та інноваційні семінарські заняття) методів активного навчання;
- 3) вдосконалення практичних умінь і навичок та набуття досвіду в організації діяльності з клієнтами СЦМД завдяки участі у тренінговій програмі «Професійна діяльність майбутнього соціального педагога у СЦМД»; 4) удосконалення спеціальних комунікативних умінь в галузі усвідомленого материнства, пренатального виховання, профілактики соціального сирітства через практичні вправи та рольові ігри. Експериментальна перевірка впровадження визначених педагогічних умов показало їх ефективність на формування професійної готовності до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини.

Список використаних джерел

1. Башкірова Н. Чекаємо дитину: Рекомендації, підказки, поради. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 128 с.

2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.

3. Берденникова Н. Г., Мезенцев В. И., Панов Н. И. Организационное и методическое обеспечение учебного процесса в вузе: учебно-метод. пособие. Санкт-Петербург: Д.А.Р.К., 2006. 208 с.

4. Бертин А. Воспитание в утробе матери, или рассказ об упущенных возможностях / пер. с англ. Г. П. Хлуновской. Санкт-Петербург: МНПО «Жизнь», 1992. 32 с.

5. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями в громаді. *Проблеми педагогічних технологій*: збірник наукових праць Волинського державного ун-ту. 2004. Випуск 3-4. С. 72–77.

6. Брутман В. І. Раннє соціальне сирітство як комплексна медико-педагогічна проблема. К.: АСОПР, 1994. 182 с.

7. Бугрин В. П. Технология подготовки и проведения конкретных ситуаций: обзорная лекция. Москва: МГИСП, 2000. 45 с.

8. Гарагуля М. Функціональна неадекватність сім'ї: проблема бездоглядності й безпритульності дітей. *Соціальний педагог*. 2008. № 7 (липень). С. 21–26.

9. Гомонюк О. М. Особливості професійного розвитку майбутнього соціального педагога. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*. Редкол.: М. Вашуленко, А. Вихруц, Л. Вознюк, В. Кравець, Г. Терещук та ін. Тернопіль: ТНПУ, 2007. № 9. С. 98–103.

10. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: навчально-методичний посібник / за ред. Г. М. Бевз, М. Й. Боришевського, Л. І. Тарусової та ін. К.: Міленіум, 2005. 286 с.

11. Зайцева З. Г. Діяльність центрів соціальних служб для молоді щодо здійснення соціальних робіт з молоддю сім'єю в Україні. *Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи*. 2006. 256 с.

12. Закон України «Про соціальні послуги» URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення 15.10.2019).

13. Запобігання інституціоналізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: методичний посібник / автори-упоряд.: Т. Ф. Алексеєнко, О. В. Безпалько, Н. О. Бервенкр, Т. В. Бондаренко та ін. Київ: Століття, 2008. 224 с.

14. Зверева І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. Соціальна робота: навчальний посібник / заг. ред. І. Д. Зверевої та Г. М. Лактіонової. К.: Наук. світ, 2003. 233 с.

15. Зверева І. Д., Шеремет А. М. Організація психолого-педагогічної роботи соціальних центрів матері і дитини. *Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 23–24 берез. 2012 р.). Хмельницький: ХНУ, 2012. С. 143–145.

16. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: методичний посібник / за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. К.: Століття, 2008. 228 с.

17. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації / авт.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. К.: Фенікс, 2007. 528 с.

18. Капська А. Й. Деякі теоретичні аспекти соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2004. № 2. С. 5–14.

19. Карпова Г. Ф., Михайлычев Е. А. Методика изучения личности учащихся: метод. пособие. Москва: Высшая шк., 1989. 126 с.

20. Кларин М. В. Корпоративный тренинг от А до Я: научно-практическое пособие. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Дело, 2002. 224 с.

21. Комар Т. В., Шеремет А. М., Мультидисциплінарний підхід до здійснення оцінки потреб дитини та її сім'ї, яка знаходиться у складних життєвих обставинах. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців за соціономічним профілем*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Хмельницький, 22–23 квітн. 2011 р.). Хмельницький: ХНУ. 2011. С. 49–51.

22. Консультування з питань вагітності: навч. посібник / за заг. ред. Н. Я. Жилки, О. Г. Карагодіної. К.: ВД «Калина», 2007. 136 с.

23. Лазарев М. Л. Здравствуй!: учеб.-метод. пособие для педагогов дошк. образоват. учреждений. Москва: Мнемозина, 2004. 248 с.

24. Лактіонова Г. М. Моделювання та впровадження програм щодо здорового способу життя: метод. матер. для тренерів / за заг. ред. І. Зверевої, Г. Лактіонової. К.: Науковий світ, 2002. 58 с.

25. Мельничук І. М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій у вищих навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2011. 585 с.

26. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за ред. Г. М. Лактіонової К.: Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд. 2006. 96 с.

27. Мухина С. А., Соловьева А. А. Современные инновационные технологии обучения. Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2008. 360 с

28. Олексюк Н. С. Зміст роботи соціального педагога щодо попередження відмови від новонароджених дітей. *Педагогіка та психологія*. Чернівці: Чернівецький нац. у-т. 2014. Вип. 679. С. 117–124.

29. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / за заг. ред. І. Д. Зверевої; авт.: І. Д. Зверева, З. П. Киянця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко. К.: Держсоцслужба, 2007. 144 с.

30. Панфилова А. П. Тренинг педагогического общения: учеб. пособие для студ. вузов обучающихся по спец. «Педагогика и психология». Москва: Академия, 2006. 336 с.

31. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. Москва: Изд-во МГУ, 1982. 168 с.

32. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. К., 2007. 144 с.

33. Постолук Г. І. Соціально-педагогічна робота з жінками у соціальних центрах матері та дитини. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*: зб. наук. пр. 2012. № 61. С. 136–139.

34. Практикум по дидактике и методам обучения. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 541 с.

35. Просвітницький тренінг «Я майбутня мама» для дівчат старшого шкільного віку / автор-упоряд.: О. В. Тіунова. Тернопіль, ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2008. 90 с.

36. Радчук Г. К., Тіунова О. В. Сімейне виховання. Освітній тренінг для батьків. Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2008. 120 с.

37. Радчук Г. К. Усвідомлене материнство як актуальна проблема сьогодення. *Діти-батьки-сім'я*. К.: Наук. світ, 2004. Вип. 2. С. 4–6.

38. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога: учеб. пособие: в 2 кн. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Гума-нит. изд. Центр ВЛАДОС, 1999. Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. 480 с.

39. Ройз С. Чарівна паличка для батьків: Дитинознавство (теорія розвитку та виховання); Як із буки зробити посміхайку (практикум для батьків); Секрети дорослого життя (практикум для дітей). К.: Ніка-Центр, 2007. 184 с.

40. Смолкин А. М. Методы активного обучения. Москва: Высшая школа, 1991. 176 с.

41. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. К.: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

42. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: методичний посібник / І. Д. Зверева та ін. К.: Держсоцслужба, 2006. 104 с.

43. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: навчально-методичний посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.

44. Тимофіюк О. О., Бурмістрова М. Б. Тренінг щодо проблем, пов'язаних із небажаною вагітністю, абортom. *Основи здоров'я*. 2011. № 11. С. 34–39.

45. Типове положення про соціальний центр матері та дитини URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=20919682> (дата звернення 10.10.2019).

46. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади: методичні матеріали до тренінгу / упоряд.: І. В. Братусь та ін.; За заг. ред. Г. М. Лактіонової. К.: Наук. світ, 2004. 86 с.

47. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М., Изд-во института Психотерапии. 2002. 490 с.

48. Филиппова Г. Г. Психология материнства: учебное пособие. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2002. 240 с.

49. Цареградская Ж. В. Ребенок от зачатия до года. Первое российское учебное пособие по перинатальному воспитанию. Москва: Астрель, 2005. 288 с.

50. Шеремет А. М. Введення елементів навчального психолого-педагогічного тренінгу як педагогічна умова формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері та дитини. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної роботи: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Глухів, 22–23 жовт. 2015 р.)* Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2015. С. 178–180.

51. Шеремет А. М. Зарубіжні теорії розвитку особистості дитини раннього віку. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький: ХІСТ, 2012. № 6 С. 183–188.

52. Шеремет А. М. Застосування методів інтерактивного навчання у процесі навчання психології. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. III МНПК ХІСТ, 14.11.2013*. Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна», 2013. С. 173–176.

53. Шеремет А. М. Можливості акмеологічного підходу під час формування у майбутніх соціальних педагогів готовності до роботи у центрах матері та дитини. *Соціальна робота як правозахисна професія: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 29 квіт. 2015 р.)*. Чернівці, 2015. С. 180–183.

54. Шеремет А. М. Необхідність підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності в Центрах матері і дитини. *Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ніжин, 25–26 вер. 2014 р.). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. С. 210–211.

55. Шеремет А. М., Торчинська І. В. Особливості роботи практичного психолога в умовах діяльності центру матері та дитини. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери*: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17 лист. 2011 р.) Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна», 2011. С. 313–316.

56. Шеремет А. М. Педагогічна модель оптимізації професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи у соціальних Центрах матері та дитини. *Соціальна робота та соціальна педагогіка: виклики сьогодення*: матеріали доповідей та повідомлень всеукр. наук.-практич. конф. молодих учених та студентів (м. Тернопіль, 29 квіт. 2015 р.). Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2015. С. 177–180.

57. Шеремет А. М. Педагогічні засади функціонування центрів матері і дитини та потреба професійної діяльності у них кваліфікованих соціальних педагогів. *Наукові записки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. Сер.: Психолого-педагогічні науки / за заг. ред. Є. І. Коваленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. № 2. С. 153–157.

58. Шеремет А. М. Педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері та дитини. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць / наук. ред. І. С. Руснак. Сер.: Педагогіка та психологія Чернівці: ЧНУ, 2015. Вип. 758. С. 200–209.

59. Шеремет А. М. Практичні механізми впровадження акмеологічного підходу під час формування пренатальної культури як умова формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері та дитини. *Соціальна підтримка*

сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з між нар. участю (м. Суми, 11–12 лист. 2015 р.). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 210–213.

60. Шеремет А. М. Професійна підготовка майбутнього соціального педагога до роботи в центрі матері і дитини. *Актуальні дослідження в соціальній сфері:* матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса 15 трав. 2014 р.) Одеса: Видавець Букаєв В. В., 2014. С. 163–165.

61. Шеремет А. М. Професійна підготовка соціального педагога до роботи у центрах матері та дитини. *Соціально-педагогічна діяльність у сфері дозвілля: проблеми та перспективи:* матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річчю Харківської державної академії культури (м. Харків, 6 лист. 2014 р.). Харків: ХДАК, 2014. С. 45–46.

62. Шеремет А. М. Професіоналізм майбутніх соціальних педагогів у роботі з клієнтами соціальних центрів матері і дитини як чинник реалізації здоров'ябережувального підходу на державному рівні. *Філософія, методологія, психолого-педагогічні аспекти формування культури здоров'язбереження:* матеріали регіонал. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 24–25 верес. 2015 р.). Тернопіль: ТДМУ «Укрмедкнига», 2015. С. 47–49.

63. Шеремет А. М. Психолого-педагогічні підходи до розробки моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи у Центрах матері та дитини. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка.* Серія: соціально-педагогічна / за ред. Л. М. Мельник, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. Випуск XXVI. С. 408–419.

64. Шеремет А. М. Результати формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини. *Соціальна педагогіка та соціальна робота: виклики сьогодення:* матеріали доповідей та повідомлень всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (м. Тернопіль, 28–29 жовт. 2015 р.) Тернопіль: Вектор, 2015. С. 193–198.

65. Шеремет А. М. Розвиток комунікативної компетентності як педагогічна умова формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи у соціальних центрах матері та дитини. *Багатоманітність культур як педагогічна проблема*: зб. наук. статей; укладач. О. І. Гуренко. Бердянськ: видавець Ткачук О. В. 2015. С. 145–148.

66. Шеремет А. М. Педагогічні підходи до розробки моделі формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи у соціальних центрах матері та дитини. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка*. Серія: соціально-педагогічна / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. Вип. XXIV С. 244–255.

67. Шеремет А. М. Спектр професійних обов'язків майбутніх соціальних педагогів у центрах матері та дитини та готовність їх виконувати. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: наук. журн. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород, 2014. Вип. 32. С. 202–204.

68. Шеремет А. М. Теоретичні аспекти доцільності підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в центрі матері і дитини. *Філософія, методологія, психолого-педагогічні аспекти формування культури здоров'язбереження*: зб. тез II між регіонал. наук.-методол. семін. (м. Тернопіль, 26 черв. 2014 р.). Тернопіль: Вектор, 2014. С. 53–55.

69. Шеремет А. М., Комар Т. В. Формування прив'язаності у дітей як фактор благополучного розвитку особистості. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка*. Серія: соціально-педагогічна / за ред. Л. М. Мельник, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Випуск XVI. С. 408–419.

70. Шеремет А. М. Центри матері і дитини як потенційні робочі місця майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць / наук. ред. І. С. Руснак. Сер.: Педагогіка та психологія. Чернівці: ЧНУ, 2014. Вип. 713. С. 186–192.

71. Шеремет А. М. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Хмельницьк. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2016. 350 с.

72. Шеремет А. М. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2016. 20 с.

73. Шереметева Г. Б. Как вырастить детей счастливыми. 3-е изд. Москва: Армита-Русь. 2007. 256 с.

74. Энциклопедия психологических тестов-2. Москва: ТЕРРА Книжный клуб. 2000. 400 с.